

Иқтисодий фанларни ўқитишда халқ педагогикаси методларидан фойдаланиш

Д.Тожибоева,

Тошкент Молия институти «Умумиқтисодий
назария ва иқтисодий педагогика» кафедраси
профессори.

Жамият тараққиётининг ҳозирги босқичи учун иқтисодий ўсиш омилларининг сифат жиҳатдан такомиллашиб бориш жараёни ҳосдир. Фан-техника тараққиётининг илғор натижаларини қўллаш, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, юқори самарали техника - технологиялардан фойдаланиш билан бир қаторда, энг муҳими, юқори малакали мутахассислар тайёрлаш бу борадаги муҳим йўналишлардан бири ҳисобланади. «Биз олдимизга қандай вазифа қўймайлик, қандай муаммони ечиш зарурияти туғилмасин, гап охир-оқибат барибир кадрларга бориб тақалаверади. Муболағасиз айтиш мумкинки, бизнинг келажагимиз, мамлакатимиз келажаги ўрнимизга ким келишига ёки бошқачароқ айтганда, қандай кадрларни тайёрлашга боғлиқдир»¹.

Республикамызда иқтисодиётни эркинлаштириш ва бу соҳадаги ислохотларни янада чуқурлаштириш билим олишга, иқтисодиёт сирасорларини ўрганишга бўлган ҳаракатни, фанни чуқур ўрганишга бўлган талабларни ҳам кучайтирди. Бу эса, ўз навбатида, иқтисодий қонунларни яхши биладиган, турли вазиятларни таққослаш, иқтисодий ресурслар чекланганлиги шароитида самарали хўжалик юритиш учун муқобил вариантларни тўғри танлаш ва қарор қабул қилиш малакасига эга бўлган иқтисодчилар тайёрлашнигина эмас, балки барча ёшларда иқтисодий саводхондикни шакллантиришни талаб қилади.

Иқтисодий билимлар иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим кучли омилига айланар экан, уларни ёшлар томонидан чуқур эгаллаш ва амалий

¹ Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. — Т.: «Шарқ», 1998, 83 — бет.

қўллашни, Президентимиз айтганидек, - «кишиларда янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш, уларнинг дунёқарашини ўзгартириш»¹ талаб қилади.

Турли соҳа мутахассисларининг касбий фаолиятида саводхонлик, жумладан, иқтисодий саводхонлик катта аҳамиятга эга. Инсоннинг иқтисодий саводхонлиги унинг умумий саводхонлигининг таркибий қисми ҳисобланади.

Инсонда иқтисодий саводхонликни шакллантириш болаликдан бошланиб, унда халқ педагогикаси алоҳида ўрин тутди. Халқ донишмандлиги ва одобномасининг нодир саҳифаси бўлган ўзбек халқ педагогикаси ижтимоий-иқтисодий ва маиший-ахлоқий ҳаётнинг барча томонларини халқ оғзаки ижоди, қадриятлари, удумлари ва маросимларининг етакчи йўналишларини, диний ахлоқий таълимотни қамраб олганлиги билан характерланади.

У халқимизнинг асрлар давомида тўплаган бой тажрибаларини ижтимоий-иқтисодий, ахлоқий, фалсафий, маърифий, эстетик, маънавий, жисмоний етуклик борасидаги қарашларини, хулосаларини ифодалайди.

Иқтисодий саводхонлик инсонни иқтисодий фаолият субъекти сифатида қараган ҳолда унинг келажакдаги эҳтиёжларини қондириш учун самарали танловни ўрганиш, бунинг учун иқтисодий фаолият тузилиши, унда ўзининг ўрнини ҳис этиши, замонавий иқтисодий хулқ-атвор нормаларига риоя қилувчи, иқтисодий маданиятли, ресурсларга тежамкорлик билан муносабатларда бўлишни тарбиялашдан иборат. Бу борада халқ педагогикаси тажрибаларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Халқнинг таълим-тарбия борасидаги тажрибалари, қарашларини ўзида мужассамлаштирган этнопедагогикада алоҳида ўрганиладиган жанр (йўналиш) топишмоқлардир. Топишмоқлар ақлни чарҳлашга, ахлоқий ғояларни ифодалашга ёрдам беради. У ақлий, эстетик ва ахлоқий тарбияга катта таъсир ўтказади. Ҳадимда ҳамма функцияни бажарган

¹ Каримов И.А. «Ўзбекистон буюк келажак сари» Т.: Ўзбекистон, 1999, 187 – бет.

бўлса, кейинчалик кўпроқ ақлий тарбияда қўлланилган. Топишмоқлар фикр юритишни ривожлантиришга, таҳлил қилишга, предметнинг, воқеа-ходисаларнинг турли жиҳатларига диққат қаратишга ўргатади.

Фикр юритиш хотирани ривожлантиришга хизмат қилади. Топишмоқлар одамнинг ақлини ўстиришдагина эмас, балки уни шахс бўлиб шаклланишида катта рол ўйнайди. У кузатиш қобилиятини ўстиради. Топишмоқда нарс-буюмларнинг бир неча белгилари акс этади. Уларга қараб топишмоқнинг жавоби топилади. Бу жараён турли белгиларни қиёслаш, атрофлича фикр юритиш, мушоҳада қилишга ўргатади.

Иқтисодий фанларни ўрганишда топишмоқлардан фойдаланиш ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради.

Бу метод шуниси билан қизиқарлики, топишмоқларларни ўқувчи-талабаларнинг ўзлари тузишлари, муҳокама қилишлари мумкин. Бу жараён уларнинг фанни ўрганишга қизиқтиради.

Бунда ўқувчи - талабалар иқтисодий топишмоқларни шеър ёки бошқача тарзда, ўзига хос кроссворд тарзида тузишлари мумкин. Бунда улар иқтисодий категорияларнинг мазмунини чуқур ўрганиб олишади.

Иқтисодиётни ўрганишда одатда иқтисодий атама, тушунчаларни ўрганишга қаратилган топишмоқлардан фойдаланилади.

Улардан фойдаланиш ўқувчиларга гўёки старт майдони - фойдали, ва фойдасиз мулоҳазаларни ажратишга ёрдам беради. Бу методни айниқса мактаб, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида кенг қўллаш мумкин. Чунки у айниқса уларнинг ёшига, мусобақаланишга ишқивозлигига жуда мос тушади.

Тўғри, иқтисодий масалаларга бағишланган топишмоқлар жуда кам. Лекин биз ёшлар онгини ривожлантиришда уларнинг нақадар муҳим аҳамиятга эга эканлигини ҳисобга олиб иқтисодий билимларни ўрганишда топишмоқларни қўллашга ижодий ёндашишимиз, яъни уларни ўзимиз ўйлаб топишимиз мумкин. Бунда топишмоқни ўқитувчининг ўзи намуна сифатида тайёрлаб ёки мисол

тариқасида тузилган манбасини кўрсатиши керак.

Ўқувчи-талабаларни янада қизиқтириш учун алоҳида улар томонидан тайёрланган иқтисодий топишмоқлар конкурсини ўтказиш мумкин.

Иқтисодий топишмоқлар ўзига хос машқ-савол, шеър ва бошқа кўринишда бўлиб, машқ-савол тарзидаги топишмоқлар ўрганилаётган тушунча, атамаларни таққослаш, айрим жиҳатларига эътибор қаратишга ўргатади. Масалан:

1. Уйнинг эгаси уйини ижарага берди. Уйни ижарага олган киши шу ерда кичик корхона очиб, маҳсулот чиқарди ва уни сотиб, бу фаолиятдан даромад топди. Бу ерда ким тадбиркор ҳисобланади?

2. Олимжон олган маошини рўзғор ва бошқа мақсадларга сарфлаш учун зарур қисмини қолдириб, 100 минг сўмини уйида сақлаётган маблағларига қўшиб, Халқ банкининг омонатнинг қайтарилишини 100% кафолатлашини ҳисобга олиб, йиллик 24% ҳисобидан 3 ой муддатга шу банкка қўйди. Уни тадбиркор дейишимиз мумкинми? Бизнесмен дейишимиз-чи?

Киши диққатини тортадиган, ўқувчи-талабаларни иқтисодий тушунча, атамаларнинг сифат жиҳатлари, мазмунини ўрганишга қизиқтирадиган назм шаклидаги топишмоқларни тузиш анча мушкул. Лекин улар ўқувчи-талабаларнинг онгини ривожлантиришга, маънавий жиҳатдан камол топишига таъсир кўрсатади. Уларни чуқур ўйлашга, масаланинг моҳиятини англашга ўргатади. Назм кўринишида тайёрланган топишмоққа қуйидаги мисолни келтириш мумкин:

Халқимизда нақл бор:

«Жигардан бўлган пайдо»,

Белнинг кучи-қуввати,

Хоҳишинг қилар адо.

Унга эга бўлсанг гар,

«Чангалда пишмиш шўрва»,

+адри кетса-чи агар,

Солмоққа етмас тўрва.

Булар карахт ва гаранг,

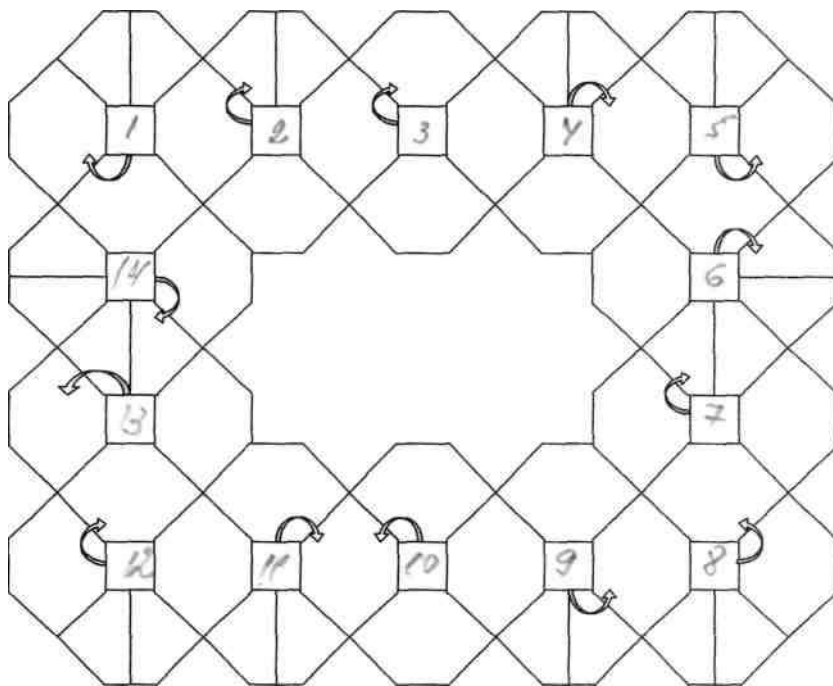
Иқтисодиёт усиз,

Номланади ранго-ранг,

Отини топинг-чи, сиз.

Иқтисодий категорияларни ўрганишга қаратилган кроссвордларни ҳам топишмоқ, ўзига хос топқирлик машқи сифатида қўллаш мумкин. Бунда ўқитувчи унинг тузилиши, мутаносиблиги, қандай тушунчаларни қамраб олганига аҳамият бериши лозим. Кроссворд ёки топқирлик машқига қуйидаги мисолни келтирамиз.

Катакчаларга мос равишда иқтисодий тушунчаларнинг харфини соат стрелкаси йўналишида жойлаштиринг:

- 1) олинган даромаднинг қилинган ҳаражатлардан ошган қисми;
- 2) бирор иш юзасидан кейинчалик ҳисоб-китоб қилиш шарти билан олдиндан бериладиган пул, озиқ-овқат ва ҳ.к;
- 3) товарлар ва хизматларнинг нафлилигини баҳолаш воситаси бўлиб, уларга тўланадиган пул миқдорини ифодаловчи тушунча;
- 4) сарфланган ҳаражатларнинг олинган даромадлардан ошган қисми;

5) сотувчи ва харидорнинг товар, иш, хизматларни пул воситасида айирбошлаш муносабати, яъни олди-сотди алоқалари ва уларни маълум бир тартиб асосида амалга ошириладиган жой;

б) тадбиркорлик қобилятини ишга солиш, фаолиятга айлантиришнинг ташкилий шакли (якка хусусий тадбиркорлик, кичик, ўрта, йирик);

1) ер ва бошқа табиий ресурслар келтирадиган даромаднинг ва ердан фойдаланганлик учун унинг эгасига тўланадиган ҳақнинг номи;

8) айирбошлаш, олиш-сотиш билан боғлиқ муомала, савдо-сотикдан тушган пул, олди-сотди жараёнида нарх устида тортишув, қийишув;

9) бир контрагентнинг иккинчисига юборган ўзаро ҳисоб-китобларнинг ҳолати ва ўзлари ҳақидаги хабар, ахборот;

10) қайтариш шарти билан маълум бир муддат ишлатиб туриш учун олинган пулдан фойдаланганлик учун тўланадиган ҳақ;

11) инсоннинг бирор-бир эҳтиёжини қондириб, айирбошлаш (сотиш) учун ишлаб чиқарилган неъмат;

12) маълум доирада улгуржи савдо-сотик ишларини ўтказувчи ва нархлар котиловкасини аниқлаш, нарх ошкоралигини таъминлашга хизмат қилувчи тижорат муассасаси;

13) ҳиссадорлик (акционерлик) жамияти сармоясига қўйилган улушга гувоҳлик қилувчи, унинг эгаси улушига мувофиқ фойданинг маълум бир қисмини олиш ва шу жамиятни бошқаришда қатнашиш ҳуқуқини берадиган қимматбаҳо қоғоз;

14) бозорда мавжуд ёки бозорга олиб келиниши мумкин бўлган товарлар ва хизматлар.

Шундай қилиб, иқтисодий фанларни ўрганишда топишмоқлар тайёрлаш ва улардан фойдаланиш ўқувчи-талабаларни иқтисодий тушунчалар ва уларнинг мазмуни, уларга хос сифат, хусусиятларни англаб етишга ҳамда уларга эътибор беришга ўргатади. Уларни ижодий изланишга йўналтиради. Рақобатбардош мутахассис бўлиш учун эса ўз устида тинмай изланиш талаб этилади. Тарихий тажриба кўрсатадики, изланувчан ўқувчи-талабалардан

келажакда жамиятда ўзига хос ўрин эгаллайдиган, жамият тараққиётида муҳим ўрин тутадиган мутахассис кадрлар етишиб чиқади.

Топишмоқларнинг жавоби:

1. Кичик корхона очган;

2. Тадбиркор ҳам, бизнесмен ҳам дея олмаймиз, лекин у олган фоизи ҳисобига инфляция туфайли йўқотишларини минималлаштиради; Шеърӣ топишмоқнинг жавоби: Пул;

Кроссворднинг жавоби:

1. Фойда; 2. Аванс; 3. Нарх; 4. Зарар; 5. Бозор; 6. Бизнес; 7. Рента; 8. Савдо; 9. Ави́зо; 10. Фоиз; 11. Товар; 12. Биржа; 13. Акция; 14. Таклиф.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Материалў международного семинара по «Подготовке тренеров», Москва, Россия, 5-11 ноября 2000г.

2. Тожибоева Д. Иқтисодиёт назарияси фанини ўқитиш методикаси. Тошкент Молия институти, 2003 й.

3. Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Тошкент, «Fan va texnologiya», 2007 й.